

KİTAP TANIMI

*C.Ü. İlahiyat
Fakültesi Dergisi
XI/1 - 2007, 425-431*

Mustafa Alıcı, "Dinler Tarihinin Batılı Öncüleri", İz yayıncılık, İstanbul, 2007, 560 sayfa.

Dr. Ali Osman KURT*

Dinler Tarihi, 150 yılı aşkın dolu dolu tarihçesiyle, bu tarihçe içinde ortaya çıkardığı özgün metodolojik yaklaşımlarıyla beşeri ve sosyal bir ilim olarak insanlığa hizmet etmeyi sürdürmektedir. Dinler Tarihi disiplininde araştırmacıları bekleyen iki temel soru hemen dikkat çeker; din[ler] nedir? ve hangi yöntem? Dinler Tarihi, bu iki soruya cevap vermek üzere bir taraftan dinler tarihsel süreç içinde inceleyip çoğul olarak dinlerin ontolojik ve morfolojik yapılarını önemserken, aynı zamanda dindar insanın (homo religiosus) din olgusunu tekil halde öz ve tezahürleri bağlamında fenomenler olarak ele alır. Engin ve detay isteyen konularına yaklaşım tarzı metodolojiyi öne çıkaracağından, bu bilimin bağımsız metodolojisi en az konusu kadar önemlidir ve Dinler Tarihçesine özgün bir kimlik bahşeder.

Bu bağlamda Mayıs 2007'de Rize Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi öğretim üyesi Yrd. Doç Dr. Mustafa Alıcı tarafından kaleme alınan "*Dinler Tarihinin Batılı Öncüleri*" isimli çalışma, Dinler Tarihi'nin teşekkül ettiği klasik dönemde (19. asrın ikinci yarısından 20. asrın ortalarına kadar) Batı'da ortaya çıkan öncü Dinler Tarihçilerini uğraş alanları ve metodolojik yaklaşımları çağdaş değerlendirmeler ışığında incelemektedir.

Kitapta, her bilim adamının Dinler Tarihine yaptığı katkı değerlendirilirken aynı zamanda onların özgün din tanımları veya din ol-

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi - Sivas (akurt@cumhuriyet.edu.tr).

gusuna özgün yaklaşımları, dinlere bakışları, hayatlarını adadıkları ve kendilerini öne çıkaran özel araştırma alanlarının ana hatları ve özellikle disiplininin metodolojik yapısına verdikleri özgün yaklaşımları sistematik bir usulde sunulmaktadır. Ayrıca her bölümde, söz konusu şahsiyetlerle ilgili hem klasik dönemde hem de günümüzdeki değerlendirme ve eleştirilere yer verilmekte; ileri araştırma yapmak isteyenlere yardımcı olmak açısından her bir öncüye ait kaynakça aynı bölümün hemen sonunda verilmektedir.

Eserde disipline verdiği metodolojik katkısı bağlamında şu bilim adamları detaylıca değerlendirilmiştir; Anglo-Sakson Ekolü'nden *Friedrich Maximilian Müller* (Mukayeseli Dinler Tarihi), Hollanda Ekolü'nden *Cornelis Petrus Tiele* (Gelişmeyi Esas Alan Dinler Tarihi), *Pierre Daniel Chantepie de la Saussaye* (Fenomenolojik Dinler Tarihi) ve *Gerardus van der Leeuw* (Tarihi Dışlayan Din Fenomenolojisi), Norveç Ekolü'nden *William Brede Kristensen* (Dinler Tarihi'nde Fenomenoloji), İsveç Ekolü'nden *Nathan Söderblom* (Genel Vahiy Bilgisi Olarak Dinler Tarihi), Marburg Ekolü'nden *Rudolf Karl Otto* (Küresel Teolojiler ve Kutsal Bilgisi Olarak Dinler Tarihi) ve *Friedrich Heiler* (Psikolojik Dinler Tarihi), Chicago Ekolü'nden *Joachim Wach* (Hermenötik Dinler Tarihi) ve Roma Ekolü'nden *Raffaele Pettazzoni* (Tarihsel Din Fenomenolojisi). Alıcı'ya göre özel olarak seçilen bu öncüler, buldukları yerlerde ya ekol sahibi olmuş veya küresel anlamda genel metodolojiyi ciddi şekilde etkilemiş olan en bariz 10 Dinler Tarihçisidir. Bu yönüyle çalışma her bir bilim adamı ayrı ayrı değerlendirilirken disiplinindeki metodolojik "ekolleri" esas alan *şahıslar fenomenolojisi* oluşturmaya çalışmış ve her bir şahsı bir "fenomen" olarak işlemiştir.

Bu bağlamda ilk bölümde ele alındığı üzere, Dinler Tarihi biliminin kurucusu olma hakkı, disiplinin bilhassa Batı üniversitelerinde meşruluk kazanmasında hayati roller oynayan ve disiplin tarihinde belki de tartışmasız en önemli şahıslarından biri olan Alman asıllı Max Müller'e aittir. Onun disiplin tarihindeki bu yönünü iyi gören araştırmacı, kitabında, Max Müller'e hak ettiği değeri verecek oranda (doksan bir sayfa) yer vermiştir. Onun biyografisi ile Dinler Tarihi'ne katkısını anlayıcı bir tarzda sergiledikten sonra, ona yönelik değerlendirme ve eleştirileri de zikretmiştir.

Kitabın ilgili bölümünden Müller'le ilgili şu tespitleri çıkarmak mümkündür:

1. XIX. Asırda dinle ilgili çalışmalarda iki ekolden -antropolojik ve tarihsel- tarihsel ekole mensup olan Müler, Dinler Tarihi disiplini için "yeni" bir bilim olarak söz etmekte ve bu disiplini normatif teolojik yaklaşımlardan ayrı tutmaktadır.

2. Müller, kutsalla ilgili bilgilerin teolojinin tekelinden kurtarmaya ve bu bilgileri normatif kılmaktan uzak tutmaya gayret edinmiştir. Ona göre, tarihsel, tenkitsele ve mukayeseli bir dünya dinleri bilimi öne çıkmalıdır.

3. Müller'e göre ibadetin ana objesi Sonsuz Varlık'tır. Bu üstün varlık, tabiat âlemine kendisini tecelli ettiği şekillerle iner. O, Sonsuz olan, ancak duyular yoluyla tecrübe eden bir özellikte olup yine de duyuların ötesindedir. Bu karmaşa durumunu inceleyecek özgün bir disipline mutlaka ihtiyaç vardır. Dinler Tarihi'nin varlığı bu yüzden hayati ölçüde gereklidir.

4. Müller, insanlığın genel din olgusunun tarihsel süreç içinde aldığı formun başlangıcını doğal din olarak betimler. Onun, doğal din olgusunu, fiziksel din, antropolojik din ve teosofik din gibi safhalara bölmese, aslında bu olguyu normatif ve teolojik din anlayışlarından kurtarmak gayesini gütmektedir.

5. Müller'in tabiat içindeki fenomenleri esas alan ve filolojiye ağırlık veren mukayeseli mitolojisi, sınırlı ve genel bir bakış açısı sunmasına rağmen mitolojilerin kıyaslanabilirliğini göstermesi açısından önemlidir. Onun mitolojisi, mitleri, güneş, ay şafak, sema gibi tamamen dokunulamayan ama sonsuzluğu en iyi şekilde ifade eden varlıklara odaklanmıştır.

6. Müller'in mukayeseli filolojiye dayalı görüşleri, Taylor, Frazer gibi önemli evrimcilerin antropolojiye dayandırdıkları ekole rakip olan veya teolojik din anlayışına eleştirel manada bir tepki olarak ortaya çıkmış sayılabilir.

Sonuçta, dengeli bir yaklaşıma sahip bir bilim olarak Müller'in Dinler Tarihi (Religionswissenschaft) ismini verdiği bu konum, XIX. Yüzyılın akademik yaklaşımlarında görülen ilim ile din arasındaki aşırı kutuplaşmayı da gözler önüne sermektedir. Böylelikle Müller, bu bilimi tarafsız din araştırmalarının imandan gelen bir hareket değil, beşeri bir tarafsızlık olarak anlaşılması gerektiğini ilke edinen doğal bir bilim olarak görmüştür.

Cornelis Petrus Tiele, modern anlamda ilk kez dine kendi tezahürlerinin özelliklerine göre yaklaşılması gerektiğini savunan Dinler Tarihiçisidir. Hollanda Leiden doğumlu olan Tiele, tarihsel mukayeseci yaklaşımı öncelikli olarak Yakındoğu dinlerine uygulamış ve dinin özüne yönelik felsefi araştırmalara girişmiş bir akademisyendir. Ayrıca o, ortaya koyduğu eserleri sebebiyle bir fenomenolog olarak kabul edilmektedir.

Dinler Tarihi'nin mahiyetinden önce ideal bir din tanımının yapılmasını şart koşan Tiele, Dinler Tarihi'nin morfolojik ve ontolojik olmak üzere iki kısımdan oluştuğunu, bilimin ana gayesinin de ge-

nel olarak değişen formlarda bulunan dini araştırmak olduğu üzerinde durmaktadır.

Tiele'nin talebesi olan **Pierre Daniël Chantepie de la Saussaye**, Hollanda asıllı teolog, filozof ve Dinler Tarihçidir. Tıpkı Müller ve Tiele gibi o da yeni disiplinin ortaya çıkış gerekeçesini izah etmiş, onun otonomisini ortaya koymada ve rakiplerine karşı savunulmasında önemli rol oynamış, normatif teoloji ve Dinler Tarihi arasındaki kesin ayırımı dikkat çekmiş ve fenomenleri sistematik tasnifiyle kendisinden sonra gelenleri bilhassa öğrencisi Leeuw'ü derinden etkilemiştir.

Saussaye, psikolojiye önem veren bir tarzda, tarih ile felsefe arasında bir yerde olan dinleri ve fenomenleri, zaman ve mekana bağlı kalarak anahatlarıyla bir takım sınıflar ve gruplar içinde değerlendirmiştir. Ayrıca o, dünya tarihini, sadece tarihe hapsedmeden bir bütün olarak anlamak istemiş ve medeniyetin farklı safhalarına, dünyanın çeşitli coğrafik bölgelerine hakim dini sistemlere yakın ilgi duymuştur.

Tiele'nin bir diğer talebesi olan Dinler Tarihçisi **William Brede Kristensen** Luteryen bir ailede Norveç'te doğmuştur. Kristensen, tarihsel ve mukayeseli araştırmalar yapan, daha çok Kuzey Avrupa (özellikle İskandinavya) ekolünün haberdar olduğu bir Dinler Tarihçisi olarak, bilhassa klasik dönemde disiplin teorik yapısına verdiği katkılarıyla anılmakta, bunun yanında kadim dinlerdeki sembolik anlamlara ve ezoterik dillere yönelik mahirliği sebebiyle ön plana çıkartılmıştır.

Kristensen'e göre din, insana hükmedici bir şey olup sonsuzluğa kök salmış bir olgu olarak tüm sonlu varlıklardan bağımsız hareket eder. Kristensen, din dilini tamamen sembolik bir araç olarak görse de dindardaki imanın, doğrudan ilahî gerçeğe yöneldiğini ve gerçeğin sembollerine doğru yönelmediğini vurgular.

Kristensen'in din araştırmaları için tarihsel, fenomenolojik ve felsefi olmak üzere üç tür alan seçtiği ve bunları birbiriyle yakın ilişki içinde gördüğü söylenebilir. Ayrıca o, Dinler Tarihçisine "kaynaklar ve malzemeler" konusunda önemli yol gösterici açılımlar sağlamıştır.

Tarihsel olmayan, teolojiden bağımsızlığı savunan ve her türlü indirgemeci anlayışı reddeden Kristensen fenomenolojisine göre, dinî verilerin mutlak karakterini lamanın tek yolu, dindarın dinî tecrübesini hiçbir yönünü ihmal etmeden incelemektir. Bu bakımdan onun anladığı anlamda fenomenoloji, dindarların verdiği anlamların gizli kodunu çözebilen bir anahtar bulmaya benzemektedir. Kristensen'in fenomenolojisindeki bir diğer nokta, Dinler Tarihçi-

si'nin bu araştırmaları sürdürdüğü müddetçe kendini daha fazla dindar olarak geliştireceğine olan inancıdır. Böylece o, Dinler Tarihi çalışan bir kişinin "dinsiz" veya "gnostik" kalamayacağını, aksine daha fazla dindarlaşacağını ileri sürmektedir.

Hollandalı dinler tarihçi, teolog, din fenomenologu ve devlet adamı olan Gerardus van der Leeuw'un, Genel Dinler Tarihi çalışmalarına, Din Fenomenolojisi gibi özgün bir disiplin kazandırmadaki yeri doldurulamaz önemdedir. Bu yönüyle Leeuw, klasik dönemde Dinler Tarihine en önemli katkı sağlayıcılardan biri sayılmakta ve bu alan teorik katkıları sebebiyle mukayeseli tarih metoduna vurgu yapan Müller'den sonra fenomenolojik katkı sağlayarak disiplin tarihinde ikinci önemli kırılma safhasını oluşturmaktadır.

Leeuw'e göre din, tek düze olmayıp bir canlı organizma gibi pek çok unsurdan ibaret olduğundan ancak fenomenolojik-psikolojik metot ile anlaşılabilir.

İsveç asıllı Dinler Tarihçisi, teolog ve başpiskopos Lars Olaf Nathan Söderblom, 1866'da doğmuştur. Evanjelik bir vaiz olan babasından çok etkilenen Söderblom, genel olarak hayatı boyunca şu üç soruya cevap aramaya çalışmıştır; "İnsanlık kategorisi altında din nedir?", Din kategorisi altında Hıristiyanlık, yani Tanrı'nın insanlıkla yakın ilişkisi nedir?", Hıristiyanlık kategorisi altında Protestanlık, yani Kişisel Tanrı-kişisel insan ilişkisi nedir?". Söderblom, kendi metodolojini tipolojik açıdan bu üç temel üzerine bina etmiştir.

Özel olarak Mazdek dini uzmanı olan Söderblom, dinin kaynağı konusunda kendi döneminde üretilen teorilerin hiç birini tam olarak kabul etmemekle birlikte, Tanrı'ya yönelik beşer imanını tipolojik metot kullanarak ele almıştır.

Dinlerde bulunan kutsallık kategorisine açık bir dille vurgu yaparak dinde kategorik bir anahtar kelime olarak kutsallık ve dindar insanın kutsal karşısındaki tecrübesini açıklıkla izah etmiş ve öğrencisi Rudolf Otto'yu kutsallıkla ilgili temeller konusunda büyük ölçüde etkilemiş olan Söderblom, Dinler Tarihi ile bizzat iman ettiği ve doğru olduğuna gönülden bağlı olduğu hıristiyan teolojisini uyumlu hale getirmek istemiştir.

Alman teolog, Dinler Tarihçisi ve fenomenolog Rudolf Louis Karl Otto ise I. Dünya savaşı sonrası Almanya'sının en etkili bilim adlarından sayılmaktadır. 1869'da Almanya'da dünyaya gelen Otto, Dinler Tarihi geleneğinde "Marburg Ekolünün" önderlerindedir.

Otto, bilhassa Dinler Tarihi içinde dinin merkezine yerleştirdiği Kutsal'ın (Numinous) rasyonel ve rasyonel olmayan unsurlarını ön plana çıkarmıştır. Otto için Dinler Tarihi, en geniş anlamıyla küresel

tanrı bilgisi yani genel teolojiler toplamıdır. Bu bakımdan o, tüm dinleri, Kutsal'ı tek tek tecrübe eden "özel olaylar" olarak görmektedir.

Belki de Otto'nun en büyük eksiği, tüm dinleri ve en düşük kültürleri bile kucaklayacak genişlikte olmayı arzu ederken, son din İslam'ın kutsallıkla ilgili çok bilinen olaylarını ve evrensel fenomenlerini bile ihmal etmiş olmasıdır.

1892'de Almanya'da dünyaya gelen teolog ve Dinler Tarihçisi Friedrich Heiler, geçen asrın önemli Dinler Tarihçilerindedir. Heiler kendi konumunu Dinler Tarihi ile Din Psikolojisi'ni birbirine yaklaştırarak belirlemeye çabalar ve sonunda fenomenolojik yaklaşımına psikolojik analiz yeteneği bahşeder. Bunu yaparken öncelikle duanın dinî tecrübe üzerindeki merkezî rolünden yola çıkarak din tanınması yapmaktadır.

Heiler, cumhuriyet dönemi ilk Dinler Tarihi doktoru olan ve Türk Ekolü'nün kurucusu Hikmet Tanyu'nun hocası olan Annemarie Schimmel'in hocası olması dolayısıyla Türk Dinler Tarihçilerinin özel ilgisini çekmektedir.

Otto ve Heiler gibi Alman asıllı bir diğer bilim adamı olan Joachim Wach, Yahudi filozofu Moses Mendelssohn'un torunudur. Mircea Eliade ile birlikte Dinler Tarihi geleneğinde Chicago Ekolü diye bilinen çevrenin önde gelenlerinden birisi olan Wach, genel olarak disiplinin temel hedefi saydığı fenomenleri anlama, yorumlama ve tipolojik tasnif etme konusunda önemli hermenötik katkıları sağlamıştır.

Wach, Kutsal'ın tecrübesinin, müzik, sanat, sosyal hareketler gibi çeşitli beşer ifadelerinde ortaya çıkmasına ilgi duyduğu için daha çok sosyolojik boyuta ağırlık vermiş bir Dinler Tarihçisi sayılmaktadır.

Dinler Tarihi'nde Roma Ekolü diye bilinen İtalyan Dinler Tarihçiliğinin babası, etnolog ve fenomenolog Raffaele Pettazzoni, Dinler Tarihi'nde önemli bir kavşak noktası olarak klasik dönemin önemli öncülerinin etkisiyle tarih, fenomenoloji, mitoloji, antropoloji, dinin kaynağı gibi alanlarda ortaya çıkan gerilimleri azaltmaya ve teorik çatının kırılma noktalarını düzeltmeye çaba göstermiş sonuçta tarih ile fenomenoloji arasında bir üçüncü yol bularak (tarihsel fenomenoloji) her iki yaklaşımı uzlaştırmaya çabalamıştır. Çünkü ona göre her *fenomenon* gelişme gösterdiği kendi kültürel ortamında değerlendirilmesi gereken bir olgu yani *genomenon*'dur. Pettazzoni, yazarın özel ilgisine muhataptır. Zira yazar'a göre söz konusu Dinler Tarihçisi bizlere şu gerçeği açık bir şekilde vurgulamaktadır; "her bilim adamı, kendi ülkesi lehine olmak üzere ve

kendi bilimsel geleneği için en uygun metodolojiyi geliştirmek zordur". Dahası Pettazzoni, her türlü baskıya rağmen aynı zamanda tektanrıcılığı teolojik olmayan, tamamen fenomenolojik araçlarla incelerken tıpkı Türk Dinler Tarihi geleneğinin kurucusu Prof. Dr. Hikmet Tanyu gibi dinin en temel etnografik unsurlarını esas almıştır.

Netice olarak söylemek gerekirse *Dinler Tarihi'nin anahatlarıyla bir tarihçesi* hükmünde olan bu eser, aynı zamanda disiplin içindeki diğer iki önemli safhalaşmayı gözler açıkça önüne sermektedir; "disiplin tarihindeki din olgununa bakıştaki gelişmeler" ve "metodolojik çatıdaki genişlemeler".

Son olarak diyebiliriz ki meslektaşımız Yrd. Doç Dr. Mustafa Alıcı; Hikmet TANYU ve onun ekolüne mensup kuşaklara ithaf ettiği bu çalışmasıyla, Türk Dinler Tarihi geleneğine önemli ölçüde hizmet etmektedir. Bu bağlamda kendisinden aynı zamanda doğunun disipline desteği de ele alması beklenebilir. Daha somut bir taleple Alıcı'dan İşlam dünyasının tarih boyunca disipline yaptığı katkıları detaylı bir şekilde incelemesini ve *Dinler Tarihinin Doğulu Öncüleri* diye bir çalışma ortaya koymasını bekleyebiliriz.